

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ЮРИДИЧНОЇ НАУКИ ТА ПУБЛІЧНОГО АДМІНІСТРУВАННЯ

УДК 341.176(043.2)

DOI <https://doi.org/10.32840/pdu.2023.1.38>

М. Р. Аракелян

д.ю.н., професор, перший проректор,
професор кафедри міжнародного та європейського права
Національного університету «Одеська юридична академія»
ORCID ID: 0000-0002-3797-5405

Х. Н. Бехруз

доктор юридичних наук, професор,
завідувач кафедри міжнародного та європейського права
Національного університету «Одеська юридична академія»
ORCID: 0000-0003-4786-7341

К. В. Мануїлова

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародного та європейського права
Національного університету «Одеська юридична академія»
ORCID: 0000-0003-3066-4900

ПРАКТИКА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ ЩОДО ЕКСПРОПРІАЦІЇ ТА ПРАВА ВЛАСНОСТІ

Останні десятиліття ми можемо спостерігати тенденцію зростання непрямих форм націоналізації чи експропріації, які означають приховане, поступове вторгнення у право власності, що зменшує цінність інвестиції. Право власності також захищається міжнародними угодами та конвенціями, такими як Європейська конвенція про захист прав людини та основних свобод та Міжнародний пакт про громадянські та політичні права. Ці документи гарантують право на справедливе поводження з майном та на попередню компенсацію у разі експропріації. Експропріація та право власності є важливими аспектами міжнародного права, які регулюються міжнародними документами та вимагають дотримання для забезпечення справедливості та захисту прав громадян та іноземних інвесторів. Експропріація майна може призводити до порушення прав власності та інших прав людини. Захист прав людини – один із найважливіших принципів міжнародного права, тому питання, пов'язані з експропріацією, потребують уваги міжнародної спільноти. Також важливим фактором актуальності цієї теми є те, що експропріація може застосовуватися державами задля досягнення своїх політичних, економічних та соціальних цілей. При цьому може виникнути суперечність між інтересами держави та правами приватних осіб та компаній. У таких ситуаціях необхідне дотримання прав людини та законних інтересів приватних осіб та компаній.

Тема експропріації та міжнародного права є актуальною, та її вирішення вимагає зусиль міжнародного співтовариства, щоб забезпечити справедливість та захист прав людини, а також дотримання міжнародних норм та принципів.

Справи в ЄСПЛ щодо експропріації часто пов'язані з порушенням прав на власність внаслідок неправомірної експропріації або недостатньої компенсації за експропріацію. Практика ЄСПЛ з експропріації наголошує на необхідності дотримання процедур та принципів, встановлених Конвенцією, при реалізації експропріації та забезпечення

справедливої компенсації за втрату права на власність.

Ключові слова: експропріація, захист права власності, Європейський суд з прав людини, вилучення майна.

Проблема вилучення іноземної власності є однією з нагальних. Вона все частіше зустрічається в міжнародній практиці, в таких формах примусового вилучення іноземної власності, як «націоналізація», «експропріація», «реквізиція», «конфіскація» тощо. В міжнародному праві відсутнє чітке визначення правового змісту цих понять, проте їх поєднує один юридичний зміст: особа, яка здійснює інвестиційну діяльність в іншій державі, не добровільно, а вимушено позбавляється своїх капіталів і дивідендів.

Міжнародне право не проводить істотної різниці між різними формами примусових вилучень. Основна мета міжнародно-правових норм у зв'язку з цим – забезпечити захист майнових прав приватних осіб від довільного посягання з боку держави у будь-яких доступних формах. Тому у формулюваннях навмисно уникають конкретики для максимально можливого охоплення всієї різноманітності практичних ситуацій, а правове регулювання здійснюється на рівні укрупнених категорій шляхом встановлення базових принципів здійснення примусових вилучень. Навпаки, з погляду норм національного законодавства, що регулюють питання вилучення власності іноземних осіб, змішання різних правових інститутів, у тому числі внаслідок неправильного використання термінології, є вкрай небажаним. Різні форми примусових вилучень можуть мати своїм результатом відчуження майнових прав, тоді як права та обов'язки держави та приватної особи, пов'язані з конкретним заходом регулювання, різняться залежно від віднесення такого заходу до тієї чи іншої категорії.

Захист власності історично та практично має вирішальне значення в багатьох аспектах. Закони демократичних країн, а також міжнародні угоди надають важливого значення таким нормам. Одним із поширених видів обмежень права мирного володіння власністю є експропріація з метою захисту суспільних інтересів. Важливо підтримувати баланс між суспіль-

ними інтересами та захистом власності; але певним чином це може порушити справедливість. Експропріація – це примусове відчуження власності державою чи іншою владою без згоди власника та з обов'язковою компенсацією за відчужене майно. Експропріацією вважається позбавлення майна. Справи, які стосуються непрямих відносин щодо майна чи власності теж розглядаються як експропріація. Тобто експропріація може бути прямою та непрямую. Згідно з проектом Гарвардської конвенції 1961 року непрямую експропріацією вважається безпричинне втручання шляхом створення перешкод під час використання та володіння таким майном [1]. Наприклад, у 1965 році після видання низки індонезійських указів уряд Великобританії визнав дії щодо їх реалізації експропріацією, тому що внаслідок цих указів британські підприємства та плантації не змогли здійснювати свої права щодо володіння та використання свого майна в Індонезії.

За непрямой експропріації майно офіційно належить його іноземному власнику. Але якщо держава втручається у майнові права, то офіційний статус не заперечує факту експропріації. Це було підтверджено у справі Старрет Корпорейшн проти Ірану (*Starrett Housing Corporation v. Government of the Islamic Republic of Iran*) [2].

Право власності – це право на володіння, користування та розпорядження майном. Право власності відноситься до основних прав, що охороняються правом. Гарантії охорони цього права закріплені не тільки національним законодавством конкретної держави, а також і на міжнародному рівні міжнародними договорами. Міжнародне право визнає право людини чи організації володіти, використовувати, розпоряджатися та розподіляти свій майновий інтерес відповідно до закону.

Міжнародне право визнає право власності як фундаментальне право людини та гарантує його захист. Це означає, що держави не можуть вживати заходів, які були б незаконним обмеженням права власності. Однак право власності може бути обмежене в інтересах суспільства, наприклад, з метою забезпечення безпеки, охо-

рони здоров'я або захисту навколишнього середовища.

Право власності переважно захищається регіональними документами з прав людини. Серед них виділяється одне положення у статті 1 Першого факультативного протоколу до Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод. Відповідно до статті 1 цього Протоколу кожен має право на мирне користування своїм майном [3]. Європейський суд з прав людини послідовно ухвалював, що це включає право на власність і що будь-яке втручання в це право має відповідати громадським інтересам та повинно передбачати адекватну компенсацію. На основі цього положення Європейська комісія та Суд з прав людини розробили впливову прецедентну практику щодо втручання у власність. Згідно з цими установами, державі не заборонено втручатися у використання власності: захід, який дає такий результат, виправданий, коли відповідні органи влади дотримуються балансу між інтересами особи та інтересами держави. З цією метою державі надається широка свобода розсуду. Європейська комісія та Суд визнали три пов'язані норми в цьому положенні: втручання у мирне володіння власністю, позбавлення права власності та контроль за її використанням. Ці правила містяться, відповідно, у цьому міжнародному документі.

Міжнародне право регулює експропріацію та захищає право власності. Відповідно до міжнародного права, експропріація має бути здійснена на законних підставах, таких як суспільний інтерес, і повинна супроводжуватися справедливою та попередньою компенсацією. Якщо експропріацію здійснено без справедливої та попередньої компенсації, це може розглядатися як порушення норм міжнародного права.

У другій половині ХХ століття було прийнято кілька резолюцій Генеральної Асамблеї ООН щодо питання економічного порядку. Так, згідно з Декларацією про встановлення нового міжнародного економічного порядку, закріпленою в Резолюції Генеральної Асамблеї ООН від 1 травня 1974 р. № 3201 (S-VI), новий міжнародний економічний порядок має бути заснова-

ний на повній повазі невід'ємного суверенітету кожної держави над своїми природними ресурсами та всією економічною діяльністю [4]. Для охорони цих ресурсів кожна держава має право здійснювати ефективний контроль над ними та над їх експлуатацією засобами, що відповідають її положенню, включаючи право націоналізації або передачі володіння своїм громадянам, причому це право є проявом повного невід'ємного суверенітету цієї держави. Жодна держава не може бути піддана економічному, політичному або будь-якому іншому виду примусу з метою завадити вільному та повному здійсненню цього невід'ємного права.

Конвенцією про захист прав людини та основоположних свобод гарантується право на власність. Однак це право може бути обмежене в інтересах суспільства за умови дотримання певних процедур та забезпечення справедливої компенсації за експропріацію. Задля захисту порушеного права власності можливе звернення до Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ), який здійснює захист прав людини та свобод, гарантованих Конвенцією про захист прав людини та основних свобод 1950 року. ЄСПЛ розглядає скарги громадян на порушення їх прав, у тому числі й порушення права на власність у зв'язку з експропріацією. У вирішенні справи суд враховує всі обставини, включаючи необхідність експропріації та справедливості компенсації.

У справах, пов'язаних з експропріацією, ЄСПЛ наголосив, що конфіскація майна має супроводжуватися адекватною компенсацією. Суд також встановив кілька важливих принципів експропріації, таких як вимога про те, що вилучення власності має здійснюватися для законних суспільних цілей і що процес має проводитися прозорим і справедливим чином.

Європейський суд з прав людини досить широко трактує поняття «майно». В доповнення до матеріальної власності Європейський суд з прав людини також відносить до майна різноманітні ліцензії, патенти, права акціонерів, право вимоги щодо виконання арбітражних рішень та багато іншого. У одному з своїх рішень ЄСПЛ вказав на те, що сфера дії Додат-

кового протоколу до Конвенції про захист прав людини та основоположних свобод № 1 підпадає будь-яке «приватне право, що являє собою майнову власність, та, відповідно «майно» [5]. Європейський суд з прав людини має значний досвід у розгляді справ, пов'язаних з експропріацією та порушенням прав на власність. Рішення суду у таких справах будуються на основі принципів, закріплених у Конвенції, зокрема: необхідність експропріації має бути обґрунтованою та відповідати громадським інтересам, таким як розвиток інфраструктури, громадської охорони здоров'я, житла тощо; експропріація має здійснюватися відповідно до закону та процедур, встановлених національним законодавством; компенсація за експропріацію має бути справедливою та достатньою для того, щоб забезпечити власнику належне відшкодування збитків, пов'язаних із втратою права власності.

Ці три правила не є ізольованими один від одного, вони взаємопов'язані. При цьому друге і третє є окремими випадками першого. Тобто вилучення та контроль за використанням майна видаються окремими випадками ширшого правила – поваги власності. Тому, коли суд розглядає скаргу за статтею 1 Протоколу № 1, він спочатку дивиться, чи не є те, на що скаржиться заявник, втручанням, потім контролем. Якщо ні тим, ні іншим, то скарга може бути розглянута у світлі норми про повагу. Також важливо розуміти, що стаття 1 Протоколу № 1 гарантує неабсолютне право. На відміну від інших закріплених у Конвенції прав, як, наприклад, право на життя, на заборону тортур, на неприпустимість рабства і примусової праці, положення про майнові права таки допускає втручання й у загальних рисах окреслює його межі. Наприклад, позбавлення власності допускається на користь суспільства та на умовах, передбачених законами та загальними принципами міжнародного права. Контроль за використанням власності може здійснюватися відповідно до спільних інтересів. Слідкувати за дотриманням цих правил суду допомагає спеціальний тест. Він включає три умови: якщо хоча б одне не було дотримано, це означає, що втручання порушило

вимоги цієї Конвенції.

У своїй практиці ЄСПЛ виніс низку рішень, у яких визнавали порушення права на власність у зв'язку з експропріацією. Наприклад, у рішенні щодо справи «*James and Others v. Great Britain*» суд визнав порушення права на власність групи мешканців, яких виселили з їхнього житла без достатньої компенсації в рамках програми реконструкції міста [6].

Також однією з найважливіших справ, яка пов'язана з експропріацією, є справа 2001 року «*Sporrong AND Lönnroth v. Sweden*». У цьому випадку ЄСПЛ ухвалив рішення, що експропріація землі шведським урядом без надання адекватної компенсації порушила статтю 1 Протоколу № 1 до Європейської конвенції з прав людини. Суд встановив принцип, згідно з яким будь-яка експропріація має супроводжуватися адекватною компенсацією та що сума компенсації має ґрунтуватися на ринковій вартості майна на момент вилучення [7].

У справі 2012 року «*Bosphorus Hava Yollari Turizm Ve Ticaret Anonim Şirketi v. Ireland*» Європейський суд з прав людини ухвалив, що експропріація Ірландією акцій авіакомпанії без надання адекватної компенсації порушила статтю 1 Протоколу № 1 до ЄСПЛ. Суд наголосив, що вилучення майна має здійснюватися у законних громадських цілях та має здійснюватися прозорим та справедливим чином [8].

Отже, як ми можемо спостерігати в галузі права експропріації та власності було встановлено судові рішення та прецеденти, які допомогли сформувати правовий ландшафт у цій галузі. Наприклад, у багатьох країнах судові рішення встановили, що власники мають право на справедливую компенсацію у разі експропріації їхньої власності та що експропріація може здійснюватися лише з громадською метою. Крім того, судові рішення допомогли уточнити обсяг прав власності та обставини, за яких вони можуть бути обмежені або анульовані. Наприклад, у деяких випадках судові рішення встановили, що права власності не є абсолютними і можуть бути обмеженими за певних обставин, наприклад, коли на картку поставлено нагальні суспільні інтереси.

Судова практика в галузі експропріації та майнового права є важливою, оскільки вона допомагає встановити правові прецеденти та керівні принципи щодо того, як може бути конфісковано майно, як має визначатися компенсація та як права власності можуть бути обмежені або анульовані.

Загалом, практика ЄСПЛ з експропріації наголошує на необхідності дотримання процедур та принципів, встановлених Конвенцією, при реалізації експропріації та забезпечення справедливої компенсації за втрату права на власність. Справи в ЄСПЛ щодо експропріації часто пов'язані з порушенням прав на власність внаслідок неправомірної експропріації або недостатньої компенсації за експропріацію. ЄСПЛ розглядає такі справи відповідно до принципів, закріплених у Конвенції, та виносить рішення на основі справедливості та законності.

Список використаної літератури:

1. Louis B. Sohn and R. R. Baxter. Responsibility of States for Injuries to the Economic Interests of Aliens: II. Draft Convention on the International Responsibility of States for Injuries to Aliens. Cambridge University Press 1961. P. 548-584.
2. Starrett Housing Corporation v. Government of the Islamic Republic of Iran. URL: [https://jusmundi.com/en/document/decision/en-starrett-housing-corporation-](https://jusmundi.com/en/document/decision/en-starrett-housing-corporation-starrett-systems-inc-and-others-v-the-government-of-the-islamic-republic-of-iran-bank-markazi-iran-and-others-final-award-award-no-314-24-1-friday-14th-august-1987)
3. starrett-systems-inc-and-others-v-the-government-of-the-islamic-republic-of-iran-bank-markazi-iran-and-others-final-award-award-no-314-24-1-friday-14th-august-1987.
4. Protocol to the Convention on the Protection of the Rights of Migrant Workers and Members of Their Families. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_535#Text.
5. Declaration on the Establishment of a New International Economic Order. UN. General Assembly (6th special sess.: 1974). URL: <https://digitallibrary.un.org/record/218450?ln=ru>.
6. Case of Van Vondel v. the Netherlands. European Court of Human Rights. Strasbourg. 2007. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/fre#%22itemid%22:\[%22002-2471%22\]](https://hudoc.echr.coe.int/fre#%22itemid%22:[%22002-2471%22]).
7. Case of James and others v. The United Kingdom. European Court of Human Rights. Strasbourg. 1986. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/tur#%22itemid%22:\[%22001-57507%22\]](https://hudoc.echr.coe.int/tur#%22itemid%22:[%22001-57507%22]).
8. Case of Sporrang AND Lönnroth v. Sweden. European Court of Human Rights. Strasbourg. 1984. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/rus#%22itemid%22:\[%22001-57579%22\]](https://hudoc.echr.coe.int/rus#%22itemid%22:[%22001-57579%22]).
9. Case of Bosphorus Hava Yollari Turizm Ve Ticaret Anonim Şirketi v. Ireland. European Court of Human Rights. Strasbourg. 2005. URL: [https://hudoc.echr.coe.int/fre#%22fulltext%22:\[%22Bosphorus%22\],%22documentcollectionid%22:\[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22\],%22itemid%22:\[%22001-69564%22\]](https://hudoc.echr.coe.int/fre#%22fulltext%22:[%22Bosphorus%22],%22documentcollectionid%22:[%22GRANDCHAMBER%22,%22CHAMBER%22],%22itemid%22:[%22001-69564%22]).

Arakelian M., Bekhruz H., Manuilova K. Practice of the european court of human rights on expropriation and property rights

In recent decades, we can observe a growing trend of indirect forms of nationalization or expropriation, which mean a hidden, gradual invasion of ownership, which reduces the value of the investment. Property rights are also protected by international agreements and conventions, such as the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms and the International Covenant on Civil and Political Rights. These documents guarantee the right to fair treatment of property and to preliminary compensation in case of expropriation. Expropriation and property rights are important aspects of international law that are regulated by international instruments and require compliance to ensure justice and protect the rights of citizens and foreign investors. Expropriation of property can lead to violation of property rights and other human rights. In the world, the protection of human rights is one of the most important principles of international law. Therefore, issues related to expropriation need the attention of the international community. Also, an important factor in the relevance of this topic is that expropriation can be used by states to achieve their political, economic and social goals. At the same time, a conflict may arise between the interests of the state and the rights of private individuals and companies. In such situations, it is necessary to respect human rights and legitimate interests of private individuals and companies.

The topic of expropriation and international law is relevant, and its solution requires the efforts of the international community to ensure justice and protection of human rights, as well as compliance with international norms and principles.

Expropriation cases at the European Court of Human Rights often involve violations of property rights due to wrongful expropriation or insufficient compensation for expropriation. The practice of the European Court of Human Rights on expropriation emphasizes the need to comply with the procedures and principles established by the Convention when implementing expropriation and ensuring fair compensation for the loss of the right to property.

Key words: *expropriation, protection of property rights, European Court of Human Rights, confiscation of property.*